

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 322:339.924:061.1

ЄРМАКОВА Г.С.

ВПЛИВ РЕЛІГІЙНОГО ФАКТОРУ НА ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ СПРЯМУВАНЬ

Визначено основні залежності рівня економічної заможності країни від релігії, що сповідується більшістю громадян. Розкрито особливості впливу релігійного фактору на систему цінностей в контексті євроінтеграції. Проведено аналіз механізму впливу релігійного фактору на формування суспільної правосвідомості, орієнтованої на євроінтеграційні процеси. Визначено витoki формування правосвідомості європейців, орієнтованої на виключеність досягнення цілей сталого економічного розвитку в рамках інтеграції.

Ключові слова: ЄС, євроінтеграція, релігійний фактор, протестантизм, правосвідомість, рівень доходів, система цінностей, морально-етичні імперативи.

Определены основные закономерности зависимости уровня экономической состоятельности страны от религии, исповедуемой большинством граждан. Раскрыты особенности влияния религиозного фактора на систему ценностей в контексте евроинтеграции. Проведен анализ механизма влияния религиозного фактора на формирование общественного правосознания, ориентированного на евроинтеграционные процессы. Определены истоки формирования правосознания европейцев, ориентированного на исключительность достижения целей устойчивого экономического развития в рамках интеграции.

Ключевые слова: ЕС, евроинтеграция, религиозный фактор, протестантизм, правосознание, уровень доходов, система ценностей, морально-этические императивы.

The basic patterns depending on the level of economic viability of the country of the religion professed by the majority of citizens were disclosed. The features of the religious factor influencing in the system of values, in the context of European integration were determined. The mechanism of the religious factor influencing on the legal awareness of European integration processes was analyzed. The sources of legal awareness forming of Europeans based on exclusivity achieving sustainable economic development in the framework of European integration were determined.

Key words: EU, European integration, religious factor, Protestantism, legal awareness, income, values, moral and ethical imperatives.

Вступ. Становлення капіталізму на європейському континенті стало одним із драйверів процесу інтеграції європейського суспільства, формування тісних економічних зв'язків, прототипів спільного ринку. І хоча ідея євроінтеграції в тому вигляді – формування спільного ринку та зменшення перешкод на шляху руху капіталу та робочої сили – виникла лише в минулому столітті та стала можливою виключно в повоєнні часи, все ж таки ідея об'єднання ресурсів та зусиль в рамках єдиної ринкової системи панувала ще в епоху абсолютизму. Але для того щоб відбувалася інтеграція, замало лише існування економічних, хоча і беззаперечних законів накопичення та розподілу грошової маси. Для того щоб було досягнуто збільшення обсягів та інтенсивності оборотів грошової маси, окрім економічних механізмів, був потрібний набагато складніший елемент системи економічних відносин – спільність поглядів різних власників засобів виробництва на процеси їх використання та накопичення. Подібна спільність з'явилася в процесі формування єдиної системи цивілізаційних цінностей, єдиного світоглядного простору та морально-етичних детермінант побудови суспільних відносин. Крім того,

оскільки всі економічні процеси так чи інакше отримували механізми регулювання у вигляді правових норм, то цілком логічно, що для інтеграції на європейському континенті такі норми мали отримати загальний характер. Іншими словами вони мали би бути тотожними або навіть однаковими щодо регулювання однакових економічних процесів, але в різних країнах. Створення такої системи права стало б можливим лише за умови однакових підходів до формування правосвідомості, яка була похідною від морально-етичних детермінант суспільного розвитку, у тому числі і щодо економічних явищ. Такі детермінанти в свою чергу сформувалися на тлі усвідомлення релігійних догматів, але правосвідомість не є статичним явищем, а тому цілком логічним вбачається її зв'язок із розвитком релігійних течій та посиленням розколу християнської церкви. Звідси можна вивести й іншу актуальну закономірність: розвиток соціально-економічних процесів, в тому числі євроінтеграційного спрямування, є похідним від рівня впливу релігійного фактору на суспільне життя країни, нації, на процес розвитку правосвідомості як індивідуальної, так і суспільної.

Ступінь наукової розробки теми. Проблематика розвитку правосвідомості та її залежність від релігійного фактору набула широкого висвітлення в працях таких вчених, як Балинська О. М., Вебер М., Єленський В.Є., Несправа М.В., Тарахонич Т.І., Сливка С.С., Ситар І.М. та ін.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз механізмів впливу релігійного фактору на процес формування правосвідомості в контексті європейської інтеграції.

Результати дослідження. Взнявши правосвідомість за основу аналізу впливу релігійного фактору на процес євроінтеграції, варто навести низку ключових зауважень щодо логіки викладення результатів такого аналізу. По-перше, правосвідомість є похідним явищем від тих соціально-економічних та суспільно-політичних реалій, що панують в суспільстві, і водночас саме правосвідомість детермінує розвиток правового поля, яке суттєво впливає на означені тенденції, але в майбутньому. Тому важливо усвідомлювати, що економічний базис завжди є первинним щодо правової системи суспільства.

По-друге, правосвідомість є віддзеркаленням загальносуспільних тенденцій, навіть якщо мова йде про правосвідомість окремої особи, то варто розуміти, що вона формується в рамках певних загальних тенденцій розвитку соціуму, у тому числі і розвитку в релігійній площині. Отже, релігія як певна сфера суспільних відносин відіграє роль етичного мірила системи суспільних цінностей.

По-третє, саме релігія тривалий час історичного розвитку заміняла країнам системи суспільної цінності, а релігійні норми – соціальні регулятори. Тому розвиток релігійних течій та їх протиставлення одна одній суттєво вплинули на рівень регулювання суспільних відносин навіть в межах однієї країни, що ознаменувалося масштабними та тривалими конфліктами, але при цьому були викристалізовані єдині принципи суспільного розвитку нації.

По-четверте, система релігійних догматів в Європі періоду абсолютизму підміняла собою систему моральних цінностей, тому правосвідомість як характерна ознака суспільства та конкретної особи може ототожнюватися фактично із загальною свідомістю, що була сформована під впливом релігії.

Крім цього, варто зауважити, що, говорячи про євроінтеграційні процеси, потрібно усвідомлювати і той факт, що чи не провідне місце в них займає економічний аспект, тобто створення умов максимального збагачення та максимальної заможності країн і націй. Фактично економіка була визначальною в системі цілепокладання щодо очікувань та рис євроінтеграційних процесів. І саме на прикладі економічних особливостей розвитку європейського суспільства та особливостей впливу релігійних детермінант на економічні процеси можна найбільш яскраво розкрити природу процесу формування правосвідомості під впливом релігійного фактору.

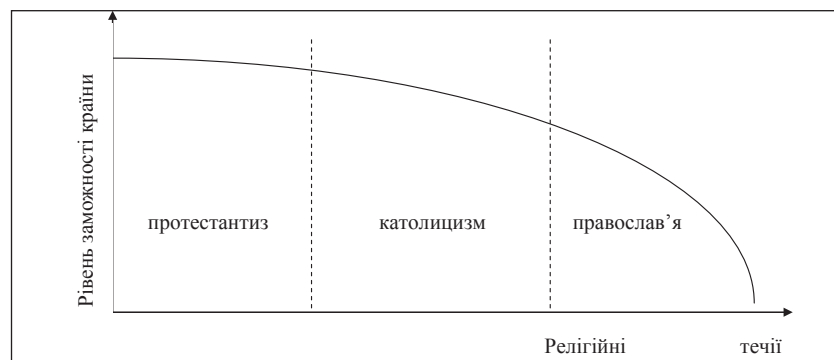

Рис. 1. Залежність рівня заможності країни від релігійної течії, що сповідується більшістю громадян

* Розроблено автором на основі [2].

У цьому контексті варто звернутися до праць таких видатних дослідників, як Вебер М. та Роберт Дж.

Так, Вебер М. першим вивів низку тез щодо впливу релігії на риси суспільної свідомості, вказавши, що релігія формує і прищеплює моральні цінності особистості, деякі з яких, такі як честь, гідність, повага до праці і до обов'язків, застосовуються релігійною людиною і в економічних відносинах. Результатом цього є зниження рівня конфліктів всередині трудового колективу, зниження безробіття, стабільна сплата податків. Релігія, особливо протестантизм, проголосила працю покликанням вірян, що спричинило зростання продуктивності праці і доходів в країнах, де переважає протестантизм [2].

Власне цінність ідей Вебера М. [2] полягає в тому, що він один із перших вивів такі закономірності, які можна відобразити такою кривою (рис. 1.).

Поширюючи цю закономірність на рівень правосвідомості, можна зробити висновок, що релігійний фактор детермінує рівень дисциплінованості та законслухняності громадян, що в свою чергу впливає на зростання доходів населення, оскільки в такому суспільстві майже відсутній вплив корупції та тінювих економічних процесів. Власне це – прозорість економічних відносин та ринкової кон'юнктури – стало головним пріоритетом на ранніх стадіях євроінтеграції в ХХ ст. Вільний, передбачуваний та прозорий ринок із мінімальним втручанням держави міг бути створений лише країнами, де світоглядні позиції суспільства та система цивілізаційних цінностей збігалися настільки, наскільки це було необхідним для формування прийнятних для більшості правил організації соціально-економічних процесів.

На практиці цю точку зору, знову ж таки через рівень дохідності та заможності країн довів інший вчений Роберт Дж. (табл. 1).

Таблиця 1

Відношення рівня доходів країни з певною релігією до рівня доходів інших країн

Релігія	Показник	Пояснення
християнство в цілому	5,1	ця релігія створює найбільш сприятливий вплив на економіку країни. Країни з домінуванням християнства в 5 разів багатші за інші країни
протестантизм	7,95	країни з домінуванням протестантизму багатші за інші країни у 8 разів
католицизм	1,49	католицькі країни багатші за інші у 1,5 разів
православ'я	0,81	країни з переважанням православ'я бідніші за інші країни у 1,24 рази

* Розроблено автором на основі [4].

Насправді, незважаючи на досить наочну демонстрацію залежності впливу доходів громадян від типу переважаючої в суспільстві релігії, механізм, що пояснює яким же чином пов'язана заможність із релігією, не достатньо очевидний. Але саме тип релігії, по-перше, вплинув на розвиток економічних відносин на європейському континенті, їх інтенсивність та взаємність, по-друге, став визначальним рушійним механізмом інтеграційних процесів у Європі.

Доводячи цю тезу, звернемо увагу на такі аспекти.

По-перше, остаточна модель євроінтеграції формувалася вже після того, як завершилися глобальні релігійні протистояння та еритичні рухи в Європі, почався процес терпимості церков та різних релігійних течій. Папство намагалось повернути собі вплив та відновити центричність католицької церкви навколо Ватикану. Початок ХХ ст. ознаменувався ще й активною суспільною роллю церкви в процесах державотворення та соціального забезпечення суспільних потреб у Європі, особливо в період війн на європейському континенті. Подібні тенденції відродили систему цінностей європейців різних країн через проповіді та церковне виховання. Католицькі та протестантські віряни різних течій, хоча і формували певні усталені спільноти чи соціуми в різних країнах, при чому в деяких з них приймаючи статус релігійної меншості, однак співіснували в умовах стабільних суспільних відносин. Все це створило певні аксіологічні детермінанти в свідомості європейців, спрямовані на досягнення миру та балансу розвитку. У подальшому ці концепти стануть визначальними нової парадигми – стало розв'язку.

По-друге, Вебер М. акцентує увагу на тому, що релігія закладає певні моральні якості та підвалини у поведінку особи, в тому числі у поведінку професійну, у рамках певних моделей господарських чи економічних відносин [2]. Такі морально-етичні імперативи дещо відрізнялися у католицистві та протестантизмі, однак в тій чи іншій мірі спрямовували свідомість вірян різних течій до необхідності ведення праведного існування, яким є існування через віддану працю. Фактично церква прого-

лошувала необхідність займатися господарською діяльністю, оскільки це, по-перше, був обов'язок, а по-друге, спосіб спокутування. Насправді ж через збільшення ролі економічних зв'язків, так би мовити елемента господарських відносин в загальносуспільній моделі розвитку, церква намагалася отримати більший дохід через пожертви вірян. Тому церква була зацікавлена в стабільності економічного розвитку, збільшенні прибутків населення, створення умов для подолання соціальної напруги. Останнє, до речі, тривалий час належало до прямого обов'язку церкви, яка, стимулюючи економічну активність, формуючи необхідну систему моральних та етичних імперативів в свідомості громадян і суспільства, активізувала їх економічну діяльність. Отже, через формування подібної моделі свідомості, формувалася і система ціннісних орієнтирів, трендом у якій стала праця.

По-третє, розвиток економічних відносин створив необхідні передумови для формування відповідних правових регуляторів в національних законодавствах країн Європи. Але оскільки економічні тренди та характер господарських відносин, в країнах де панували католицизм та різні течії протестантизму, були тотожними, то і правові регулятори були схожими за своїм характером, за своєю природою та навіть за межами і масштабами державного втручання. Подібна ситуація стала можливою через спільність багатьох рис суспільної свідомості, яка була сформована багато в чому під впливом церкви. І оскільки моральні та етичні імперативи були схожими, то цілком очевидним вбачається і той факт, що логіка закріплення моделей наявних економічних відносин в національному законодавстві була схожою у законодавців різних країн. Церква, ані католицька, ані протестантська напруга не впливала на процеси нормотворення, так само як і на процеси правореалізації чи праворозуміння. Однак церква багато в чому виявлялася лобістом того способу існування, який суспільство вважало вірним та таким що веде до загального блага. У цьому як раз і простежується вплив релігійного вчення на свідомість, а точніше на способи сприйняття особою реальності, її інтерпретації та створенню власного уявлення стосовно регуляторів суспільних відносин, які б дали змогу досягнути максимального ефекту суспільного розвитку.

По-четверте, окрім створення правових норм для нормального забезпечення розвитку суспільства, необхідним є їх беззаперечне дотримання. Право як елемент об'єктивної реальності вимагає в поведінці індивідумів не лише слідування, але розуміння і сприйняття. Тому праворозуміння стає тим необхідним джерелом для формування системи внутрішніх особистісних імперативів поведінки, які виключають подвійність або варіативність тлумачення правових норм. Суспільна правосвідомість повинна мати відповідний рівень розвиненості, для того щоб сприймати систему права як необхідність, а не як систему заборон та перешкод на шляху до самореалізації. Навпаки, з точки зору церкви, світське право – це сукупність детермінант, що визначають межі найбільш прийнятної та ефективного розвитку суспільних відносин, і саме в такий спосіб його і треба сприймати. Подібна теза є вихідною для демонстрації механізмів правосприйняття та праворозуміння в межах вже ЄС, де існує власна система права ЄС. У процесі інтеграції країни Європи мали власні національні законодавства, які за характером ліберального впливу на суспільні відносини, у тому числі економічні, були надзвичайно схожими одне з одним. Але в процесі зближення економічних та соціальних систем країни постали перед необхідністю створити певні уніфіковані норми-регулятори, характер і змістовне наповнення яких стало результатом надзвичайної тотожності систем цінностей, сформованих в різних суспільствах, однак під впливом єдиного фактору – релігійного. Складності у створенні єдиного правового поля ЄС мінімізувалися спільними витоками правосвідомості та орієнтирів праворозуміння в різних країнах та суспільствах. Навіть незважаючи на різність католицької та протестантської течій християнства, порозуміння щодо єдиного загального вектора правового регулювання та загальних обрисів моделі правовідносин в рамках ЄС було віднайдено досить швидко.

Сприйняття нових правових регуляторів в різних країнах вимагало дисципліни в їх слідуванні та виконанні, що також було досягнуто за рахунок спільності наслідків впливу релігійного фактору в різних країнах. Католицьке, надто як і протестантське релігійне вчення, вимагало дисциплінованості та помірності в процесі задоволення особою власних економічних інтересів. Тому така дисциплінованість сформована на засадах релігійного вчення стала тим базисом, який в подальшому дав змогу досягти необхідного рівня сприйняття права не лише національного, але й загальноєвропейського. Правосвідомість європейців імплементувала в себе всі необхідні для дотримання правових норм релігійні догми та імперативи.

У цьому контексті важливим є висновок, який в процесі дослідження впливу релігії на тенденції економічного зростання в Європі робить Несправа М.В. Науковець зазначає, що дійсно більшість вчених дійшла висновку про те, що релігія здатна позитивно впливати безпосередньо на поведінку і переконання людей щодо як суто побутових питань, так і основних життєвих принципів, і побічно на політичні переконання, і навіть на ринкові категорії, такі як попит і пропозиція [3].

По-п'яте, саме вплив релігійного фактору на правосвідомість європейців дав змогу сформулювати загальні вимоги та підвалини реалізації інтеграційних процесів, у яких європейці, надто католицька церква, бачила спосіб захисту від напливу інших конфесій та поширення інших віросповідань. Протистояння між мусульманським та християнським світом не завершилося в силу непримиримості

обох релігій, однак проголошення віротерпимості щодо одне одного стало важливим з точки зору консолідації християнського світу. Католицька та протестантська церкви, меншою мірою православна, намагаються створити новий спільний суспільно-релігійний вимір нової Європи, основаної на економічних інтересах, але механізми розвитку якого б ґрунтувалися на засадах релігійного вчення та системи цінностей, вибудованої під впливом церкви. У цьому контексті інтеграція є джерелом стабільності міри впливу християнської релігії на суспільство. Це можна яскраво продемонструвати на прикладі кризи сучасного ЄС, спричиненої хвилями неконтрольованої міграції переважно мусульманського населення в Європу. Багато країн намагаються закрити власні кордони для іммігрантів, однак підвалини ЄС подібну практику виключають, натомість сама логіка існування держави та її першочергової уваги до інтересів та прав власних громадян вимагає розробки засобів і заходів протистояння нелегальному проникненню мігрантів.

При цьому церква займає неоднозначну позицію, оскільки, з одного боку, її роль як додаткового суспільного регулятора та провідника загальнолюдських цінностей потребує адекватної оцінки та реакції на процеси імміграції, з іншого – даючи будь-яку оцінку таким процесам, церква, зокрема Папство, намагається робити це з точки зору загальноєвропейських цінностей, що в свою чергу знаходить відповідний відгук у правосвідомості європейців, шляхом створення умов для вирішення проблеми у спосіб, що матиме мінімально негативні наслідки для власного добробуту та економічної стабільності Європи.

Таким чином, можна цілком виправдано стверджувати, що релігійний фактор у процесі формування правосвідомості європейців мав визначальне значення в аспекті розвитку інтеграційних процесів на засадах економічних пріоритетів та інтересів. Економічний базис суспільного розвитку став вихідним, оскільки церква, розуміючи власну роль як суспільної надбудови, звернула необхідну увагу та сформулила систему акцентів таким чином, щоб суспільна свідомість, сприймаючи економічну реальність, ототожнювала подальший розвиток із необхідністю створення спільного ринку та спільної системи цінностей в єдиній Європі.

Висновки. Результатом розвитку релігійного вчення, зокрема протестантського, стало укорінення в свідомості багатьох послідовників та прибічників цього напрямку християнства низки імперативів поведінки, орієнтованих на дисципліновану працю як на основний шлях до спасіння та праведності. Закладаючи підвалини економічного мислення в систему світосприйняття прихильників протестантства, філософи періоду реформації та контрреформації намагалися створити нову модель економічних відносин, перекладаючи основну роль щодо активізації господарської діяльності з держави на рівень особи. Отже, пов'язуючи економічне буття із духовним вченням, яке в подальшому сприяло формуванню системи морально-етичних цінностей, релігія дала нове сприйняття економічної дійсності, що створило передумови для інтеграції різних країн як єдиного шляху поступового економічного розвитку. Суспільство, пов'язуючи у своїй свідомості такі категорії, як «спільність», «добробут», «благополуччя», формувало імперативи поведінки, які передбачали об'єднання благ з метою їх подальшого відтворення для досягнення ще більшого рівня заможності. Все це відбилося і в релігійних догматах, поширених яких європейськими країнами створило в свою чергу необхідні передумови для їх інтеграції, оскільки рівень та імперативи суспільної та індивідуальної правосвідомості були настільки тотожними, наскільки цього потребували умови та вимоги розвитку загальноєвропейської моделі економічних відносин та загальноєвропейської системи права, у якому закріплювалися основні засади організації соціально-економічного устрою майбутньої поінтегрованої Європи.

Список використаних джерел:

1. Балинська О.М. Роль історико-теоретичних і філософсько-правових наук у формуванні правосвідомості працівника ОВС : [навч. посіб.] / ред. : Т.З. Гарасимів, І.М. Ситар. – Л. : ДУВС, 2011. – 279 с.
2. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер. – М., 2003.
3. Несправа Н.В. Влияние религии на состояние и темпы роста экономики страны / Н.В. Несправа // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2012. – № 1(5). – Том 2. – С. 265–271.
4. Проблеми правосвідомості особи : [навч. посіб.] / С.С. Сливка, О.В. Гришук, Т.З. Гарасимів, І.М. Ситар, О.М. Бакинська. – Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ., 2010. – 507 с.
5. Robert J. Religion and Economic Growth across Countries / J. Robert, M. Rachel // McCleary American Sociological Review. – 2003. – P. 760–781.